

Jasminka ĆUS-RUKONIĆ

ANTIČKI PLOVIDBENI PUTEVI I LUKE NA CRESKO-LOŠINJSKOM OTOČJU

UDK 904:<656.61:627.21>(497.5)(210.7 Cres)"652"
904:<656.61:627.21>(497.5)(210.7 Lošinj)"652"

Pregledni rad
Primljeno: 12.09.2012.
Odobreno: 26.10.2012.

Jasminka Ćus-Rukonić, mag. art.
Jadranska obala 20./III.
51 557 Cres, Hrvatska
e-mail: jasminka.cus,rukonic@gmail.com

Cresko-lošinjska otočna skupina smješten je u Kvarnerskom zaljevu na gotovo krajnjem sjevernom dijelu istočne obale Jadrana, a predstavlja prostorno najveću otočnu skupinu na hrvatskom Jadranu sastavljenu od 36 otoka, otočića i hridi. Ovi otoci nalazili su se oduvijek na važnom plovidbenom putu, a takav dobar zemljopisni položaj omogućio je njegovo nastavanje već u praskozorje ljudske civilizacije od kojih su ostali do danas mnogobrojni tragovi.

Ključne riječi: Kvarnerski zaljev, Cres, Lošinj, plovidbeni putevi, luke, antika

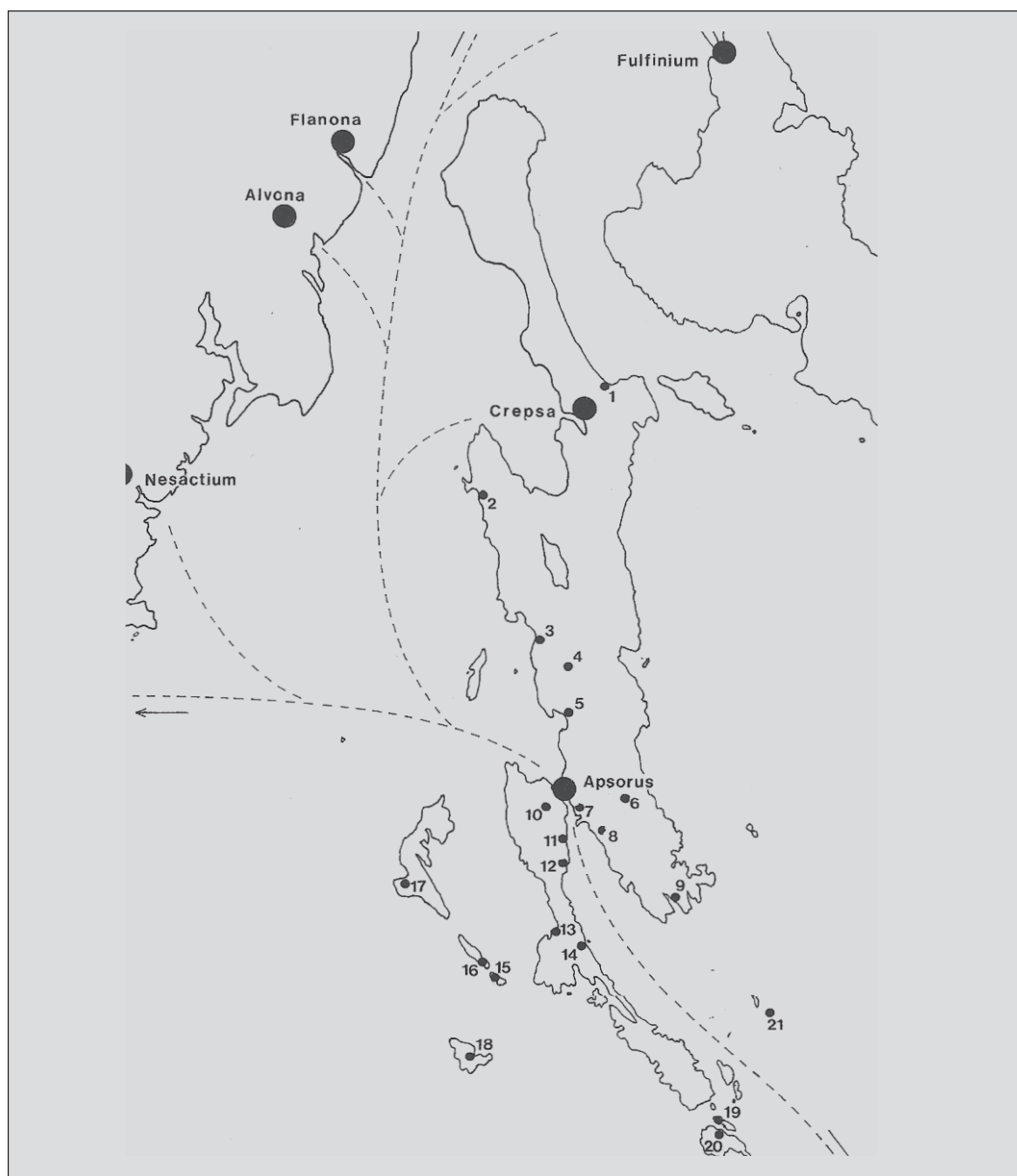
Trgovački teretni brodovi se iz južne Italije upućuju natovareni vinom ili uljem prema otoku Cresu i lošinjskom otočju da bi u razmjenu za svoje proizvode dobili sol i stočarske proizvode, napose vunu i sir, a više puta i drvo. O živim trgovačkim vezama grčkog svijeta, prvenstveno s Grcima iz Velike Grčke (*Magne Graeciae*) i lokalne liburnske aristokracije svjedoči nam i nalaz ležišta amfora za prijevoz vina, Pernat II. iz 140. do 80. g. pr. Kr.

Antički Cres (*Crespsa*, *Crexa*) uz Osor (*Apsorus*) i Omišalj (*Fulfinum*) završne su lučke postaje istočnojadranskog plovnog puta. Iz creske luke plovni put vodi u zaljeve Plomina (*Flanone*) i Labina (*Albone*) kao i zaljev

Raše (*Arsia*). Plovni pravac je išao i prema uvali Budava (podno histarskog Nezakcija) koja je prirodno sklonište na plovnom putu prema Puli. Drugi krak ovog pomorskog puta vodi k Rijeci (Tarsatici) prema tzv. Jadranskim vratima od kojih se ide u unutrašnjost europskog kontinenta sve do Baltika. Preko luka otoka Cresa i Lošinja tekla je komunikacija iz Sjeverne i srednje Europe k Mediteranu.

Najpoznatije antičke luke ovih otočja su osorske (Jaz, Kvuada i Bijar), slijede creska te manje lučice razasute po otočju. One su služile u brodskom međutočnom povezivanju te u povezivanju s nedalekom istočnojadranskom obalom. Brojnost ostataka luka i

Slika 1 Plovni putovi na cresko-lošinjskom otočju (prema R. Matijašiću)

pristaništa na otočju u antičko vrijeme govori o intenzivnom gospodarskom životu ovoga otočja.

Cresko-lošinjska otočna skupina smještena je u Kvarnerskom zaljevu na gotovo krajnjem sjevernom dijelu istočne obale Jadrana, a predstavlja prostorno najveću otočnu skupinu na hrvatskom Jadranu sastavljenu od 36 otoka, otočića i hridi. Ovi otoci oduvijek su se nalazili na važnom plovidbenom putu, a takav dobar zemljopisni položaj omogućio im je nastavanje već u praskozorje ljudske civilizacije od kojih su do danas ostali mnogobrojni tragovi¹.

U razdoblju od 3. do 1. st. pr. Kr. dolazi do trgovačkih i inih kontakata stanovnika otoka Cresa i lošinjskog otoč-

ja, Liburna s mediteranskim narodima, u prvom redu s Grcima i Italicima. U to vrijeme smještaju se i poznate legende i mitovi u kojima grčki i helenistički autori spominju cresko-lošinjsko otočje, a posebno se ističe ep o Argonautima u "Agonautici" Apolonija Rodskog iz 3. st. pr. Kr., koji ih spominje kao Brigijske otoke ili Elektride, a neki drugi antički pisci i kao Mentoride². Nakon mitskog Apsirtovog ubojstva kod Dijaninog hrama blizu Osora otočje je prozvano po ubijenom Apsirtu Apsirtidi. U vezi s istom mitskom predajom cresko-lošinjsko otočje spominju gotovo svi grčki i rimski pisci poput Pseudo-Skylaka, Klaudija Ptolomeja, Pseudo Skymna, Dionizija, Strabona, Plinija Starijeg, Pomponija Mele, Antonina i dr.³

¹ N. Stražičić: *Cresko-lošinjska otočna skupina, Otočki ljetopis Cres-Lošinj 2, Mali Lošinj*, 1975.; N. Stražičić, *Otok Cres, prilog poznavanju zemljopisa naših otoka, Otočki ljetopis 4, Cres*, 1981.

² M. Zaninović: *Apsorus i Crexa na jadranskom putu, Senjski zbornik 32, Senj*, 2005.; M. Zaninović: *Od Helena do Hrvata, Zagreb*, 1996.; L. Margetić: *Općinsko uređenje Cresa u Rimsko doba, Otočki ljetopis 5, Mali Lošinj*, 1984.

³ M. Suić: *Antički grad na istočnom Jadranu, Zagreb*, 1976.

Trgovački teretni brodovi se iz južne Italije upućuju natovareni vinom ili uljem prema otoku Cresu i lošinjskom otočju, da bi u zamjenu za svoje proizvode dobili sol i stočarske proizvode, napose vunu i sir, a više puta i drvo. O živim trgovačkim vezama grčkog svijeta, prvenstveno s Grcima iz Velike Grčke (*Magne Graeciae*) i lokalne liburnske aristokracije svjedoči nam i nalaz ležišta amfora za prijevoz vina, Pernat II. iz 140. do 80. g. pr. Kr.⁴

Antički Cres (*Crespsa*, *Crexa*) uz Osor (*Apsorus*) i Omišalj (*Fulfinum*) završne su lučke postaje istočnojadranskog plovnog puta. Iz luke Cresa plovni put vodi u zaljeve Plomina (*Flanone*) i Labina (*Albone*) kao i zaljev Raše (*Arsia*). Plovni pravac je išao i prema uvali Budava (podno histarskog Nezakcija) koja je prirodno sklonište na plovnom putu prema Puli. Drugi krak ovog pomorskog puta vodi k Rijeci (Tarsatici) prema tzv. Jadranskim vratima od kojih se ide u unutrašnjost europskog kontinenta sve do Baltika. Preko luka otoka Cresa i Lošinja tekla je komunikacija iz sjeverne i srednje Europe k Mediteranu⁵.

Plovne puteve i kanale između otoka nadzirale su brojne gradine. Na Cresu ih je zabilježeno 19 a na Lošinju 18, što svakako govori o relativnoj gustoći naseljenosti ovih otoka u brončanom i željeznom dobu⁶.

Osnovni oblik liburnskog naselja kroz cijelo željezno doba je gradina, a one su se obično podizale na uzvisinama, odnosno na prirodno zaštićenim položajima pogodnim za obranu ili umjetno utvrđenim bedemima. To su uglavnom bili objekti smješteni na vrhuncima radi mogućnosti bolje obrane, ali su isto tako birani oni položaji s kojih je bila i najveća preglednost nad susjednim plodnim poljima, pašnjacima te morskim prolazima. Gradine su se koristile u razdoblju brončanog i željeznog doba, kao utvrde, osmatračnice, naselja, zbjegovi i privremena boravišta zbog ispaše stoke. U podnožju gradina, na plažama, bila su pristaništa. Većina gradinskih naselja cresko-lošinjskog otočja nastavljaju svoj život i u antici.

Luke su u antici bile javne građevine utilitarnog karaktera, a sastojale su se od pristaništa, tržnice i javnih skladišta. Pristanište je obično bilo zaštićeno lukobranom na čijem je kraju postavljen toranj – svjetionik. Ti lučki objekti bili su pod nadležnošću gradskih magistrata, posebno edila. Ekonomski život grada većinom se odvijao u emporiju uz gradsku luku⁷.

Za izgradnju luka na otočju koristile su se prirodno zaštićene uvale⁸ kao što su to luka Belog (*Caput insulae*) u uvali Podbeli, luka gradine Svetog Bartolomeja u uvali

Slika 2 Luka Beloga, Podbeli

Slika 3 Luka podno Lubenica

Merag (današnja trajektna luka), duboki creski zaljev kao luka grada Cresa (*Crepsa*, *Crexa*), ostaci pristaništa podno antičkih naselja Polacine i Lovreški (ispod današnjeg sela Loznati)⁹, ostaci rimske vile i pristaništa podno gradinskog naselja Lubenica (*Hibernitia*), ostaci rimske vile i pristaništa na obali u Miholašćici, ostaci rimske vile i pristaništa na obali podno Ustrina, ostaci rimske vile na obali u Nerezinama (Mağazini, Bućanje), rimski ostaci na obali u Studenciću podno Sv. Jakova te ostaci rimske vile na obali u Studenciću kraj Čunskog¹⁰. Također su postojala i manja antička pristaništa na lošinjskim otočićima Unijama (Mirišće, Malanderski, Lokunji, Maračol)¹¹, Susku (Donje Selo), Velim i Malim Srankanama, Iloviku te Sv. Petru.

Grad Cres je najveće obalno naselje smješteno u prostranom i najbolje zaklonjenom zaljevu na otoku Cresu. Smješten je uz dobro zaklonjen sjeverni rub prostrane creske luke što se proteže u dužini od oko 1800 m i u širini od 800 m, a koja je s Kvarnerom povezana oko 1000 m dugim i 300 – 400 m širokim morskim kanalom. U taj duboki zaljev ulazi se između rta Kovačine i rta Križice. Takav položaj olakšao je izgradnju luke, dok su okolne pitome padine zaštićene glavnim otočnim grebenom od udara bure i izdašan izvor vode u ne-

⁴ M. Zaninović: *Liburnia militaris*, Od Helena do Hrvata, Zagreb, 1996.; R. Matejčić: *Petnaest godina hidroarheoloških istraživanja u Kvarneru*, Pomorski zbornik 14, 1976.

⁵ K. Mihovilić: *Grčki i helenistički nalazi u Istri i Kvarneru, Grčki utjecaji na istočnoj obali Jadrana: Zbornik radova sa znanstvenog skupa održanog 24. do 26. rujna 1998. godine u Splitu, Split, 2002.*; A. Šonje: *Ostaci antičkih utvrda u kvarnerskom i podvelebitskom području*, Pomorski zbornik 13, Rijeka, 1975.; M. Zaninović: *Apsorus i Crexa na jadranskom putu*, Senjski zbornik 32, Senj, 2005.; I. Koncani Uhač: *Poluotok uronjen u more; Podmorska arheologija južne Istre u Antici*, Katalog izložbe AMI, Pula, 2008.

⁶ M. Zaninović: *Apsorus i Crexa na jadranskom putu*, Senjski zbornik 32, Senj, 2005.; M. Zaninović: *Od Helena do Hrvata*, Zagreb, 1996.; V. Miroslavić: *Gradine i gradinski sistemi u prethistorijskoj i protohistorijskoj doba: I dio: nalazišta: (otoci Cres i Lošinj)*, Arheološki radovi i rasprave 7, Zagreb, 1974.

⁷ M. Suić: *Antički grad na istočnom Jadraru*, Zagreb, 1976.

⁸ A. Šonje: *Ostaci antičkih utvrda u kvarnerskom i podvelebitskom području*, Pomorski zbornik 13, Rijeka, 1975.

⁹ R. Matijašić: *Le isole di Cherso e Lussino in età romana*, Atti XX, Trieste-Rovigno, 1989-1990.; A. Starac: *Rimsko vladanje u Istriji i Liburniji; Društveno i pravno uređenje prema literarnoj, natpisnoj i arheološkoj građi; Liburnija II*, Monografije/katalozi 10/II, Pula, 2000.

Slika 4 Plan Osora (prema A. Faber)

Slika 5 Luke Bijar, Kavuada i Jaz u Osoru

¹⁰J. Ćus-Rukonić: *Arheološka topografija otoka Cresa i Lošinja*, Izdanja HAD-a 7, Zagreb, 1982.; J. Ćus-Rukonić: *Pregled arheoloških nalaza u Nerezinama i okolici ili kako bi to još mogli reći Nerezine prije svog početka u XV. stoljeću*, Franjevci u Nerezinama, Zbornik radova u povodu 500. obljetnice, Zadar-Nerezine, 2005.: I. Miholjek: *Izvjeshće o arheološkom rekognosciranju Kvarnerskog podmorja od 1. do 13. rujna 2008. godine*, Hrvatski restauratorski zavod, Zagreb, 2008.

¹¹I. Milčetić: *Arheološka topografija otoka Unije*, diplomski rad, Filozofski fakultet u Zagrebu, Odsjek za arheologiju, Zagreb, 2003.

¹²N. Stražičić: *Otok Cres*, prilog poznavanju geografije naših otoka, *Otočki ljetopis* 4, Cres, 1981.; J. Medini: *Epigrafski podaci o munificencijama i ostalim javnim građnjama iz antičke Liburnije*, *Radovi Filozofskog fakulteta u Zadru* 6, Zadar, 1967.; A. Starac: *Rimsko vladanje u Istriji i Liburniji; Društveno i pravno uređenje prema literarnoj, natpisnoj i arheološkoj građi; Liburnija II*, *Monografije/katalozi* 10/II, Pula, 2000.; Z. Brusić i dr.: *Izvjeshće o stručnom očevidu na lokacijama: Cres-Riva Cons, Cres-Zapadna luka, Matinšćica*, Sveučilište u Zadru, 2010.

dalekom Piskelu, a manji izvori i u samoj gradskoj luci (Krušija) omogućili su razvoj naselja u antičko vrijeme. Središnji položaj u odnosu na otočni prostor i povoljna pozicija u odnosu na pomorske putove i veze s velikim sjevernojadranskim lučkim centrima osigurali su Cresu prosperitet i vodeću ulogu na otoku¹².

Miholašćica se nalazi se u uvali na zapadnoj obali otoka Cresa, jugozapadno od Vranskog jezera. Naselje se razvilo uz pješčanu plažu zaljeva Miholašćica, na kojoj se nalaze ostaci rimske vile s mozaicima. Naselje je dobilo ime po crkvi sv. Mihovila smještenoj iznad morskog žala¹³.

Strateški značaj Cresa i Lošinja zadržao se i u prvom principatu, o čemu nam svjedoči natpis Likeja koji spominje brod Lukustu, a danas se čuva u Arheološkoj zbirci u Osoru pa se zaključuje da je u Osoru mogao biti stacioniran odred ravenatske mornarice¹⁴.

Uspostavljanjem rimske vladavine počinje oblikovanje rimskog upravnog i gospodarskog sustava što se odražava u razvoju urbanih središta, naseljavanju rimskih veterana i postupnoj romanizaciji liburnskog stanovništva, a najznačajnija točka je *Apsorus* (Osor), velik i snažno utvrđen grad čija je važnost znatno prelazila lokalne okvire od kojih su se sačuvali mnogobrojni arhitektonski ostaci (forum, bedemi i sl.). Osor se razvio na svom zemljeuzu a potom moreuzu Kavuada. Antički *Apsoruse* je imao tri luke i to Jaz (zatrpna početkom 19. st.), Kavuada i Bijar, antičko-liburnsko pristanište. Na Kavuada i u Bijaru su utvrđeni ostaci lučkih uređaja¹⁵. Današnja širina Kavuađe (Kavanele) u Osoru je 11 m¹⁶.

Razdoblje rimske vladavine donosi izgradnju urbanih naselja i luka, uspostavljanje prvih unutrašnjih prometnica i prvih stabilnijih veza sa susjednom obalom te

Slika 6 Bitva u Bijaru

Slika 7 Ostaci mola u Bijaru

razvijanje, uz tradicionalno stočarstvo, i poljodjelstvo koje se temelji na uzgoju žitarica, maslina i loze. Time je stvorena osnova na kojoj će se, uz djelomičnu orijentaciju obalnih naselja na more, razvijati otočno gospodarstvo i u kasnijim vremenima.

U antičko vrijeme bile su velike potrebe za solju jer je soljenje ribe i mesa, uz posvemašnji garum, i stočarsko zaleđe, tražilo velike količine ovog proizvoda, pa su i solane u plićinama uz *ville rusticae* doživljavale procvat. Solane su bile u razdvojenim bazenima u kojima se sol iz morske vode koncentrira isparavanjem, zatim prelijeva

u bazen za taloženje soli i ispuštanja vrha vode. Svaka vila imala je svoju veću ili manju solanu, u bazenima ili plićinama, a u Osoru te su solane bile uz luku na Jazu¹⁷.

Najpoznatije antičke luke ovih otočja su osorske (Jaz, Kvuada i Bijar), creska te manje lučice razasute po otočju. One su služile u brodskom međuotočnom povezivanju te u povezivanju s nedalekom istočnojadranskom obalom. Brojnost ostataka luka i pristaništa na otočju u antičko vrijeme govori o intenzivnom gospodarskom životu ovoga otočja.

¹³ B. Fučić: Izvještaj o putu po otocima Cresu i Lošinju, Ljetopis JAZU, knjiga 55, Zagreb, 1946-1948.

¹⁴ M. Zaninović: *Od Helena do Hrvata*, Zagreb, 1996.

¹⁵ D. Vrsalović: *Neki primjeri gradnje antičkih lučkih objekata u podmorju istočnog Jadrana*, Godišnjak zaštite spomenika kulture Hrvatske 6-7, Zagreb, 1980.-1981.; A. Faber: *Počeci urbanizacije na otocima sjevernog Jadrana*, A) *Arheološka topografija Osora*, Izdanja HAD-a 7, Zagreb, 1982.

¹⁶ K. Regan – B. Nodilo: *Crkveno graditeljstvo-Stare crkve na Cresu i Lošinju te okolnim otocima*, *Građevinar* 62. (2010.) 2.

¹⁷ M. Zaninović: *Od Helena do Hrvata*, Zagreb, 1996.

SUMMARY

**ANTIQUAE SEA ROUTES AND PORTS IN THE WATERS
OF THE ISLANDS OF CRES AND LOŠINJ**

Jasminka ĆUS-RUKONIĆ

The Cres-Lošinj archipelago is located in the Kvarner Gulf, in the very northern part of the east Adriatic coast. Due to the area it covers, it represents the largest group of islands in the Croatian Adriatic, comprising 36 islands, islets and rocks. For time immemorial, these islands have lain on an important sea route, and such an excellent geographical position led to the settling of the islands at the very dawn of human civilisation, as testified by numerous traces still present today.

From the 3rd to the 1st centuries BC, trade and other contacts were established between the inhabitants of the Cres and Lošinj island group, namely the Liburnians, and other Mediterranean peoples, mostly Greeks and Italic people. This is also the time of well-known legends and myths in which Greek and Hellenistic authors mention the Cres-Lošinj archipelago. The epic poem *Argonautica*, written by Apollonius of Rhodes in the 3rd century BC, stands out in particular. In this poem, the islands are named the *Brigeides* or the *Electridae*. Other ancient writers mentioned the islands as the *Mentorides*. After the mythical murder of Apsyrtus near the temple of Diana in the vicinity of Osor, the archipelago was named the *Apsyrtides* after the slain Apsyrtus. In connection with the same mythical tradition, the Cres-Lošinj archipelago was mentioned by many Greek and Roman writers such as Pseudo-Scylax, Claudius Ptolemy, Pseudo-Scymnus, Strabo, Pliny the Elder, Pomponius Mela, Antoninus and others.

Merchant ships loaded with wine and oil sailed from the south of Italy to the island of Cres and the Lošinj archipelago. They traded their goods for salt and animal products, especially wool and cheese, and often wood. Pernat II, a site with amphorae for wine transport from 140 to 80 years BC, is testimony to the busy trade relations of the Greek world, especially between the Greeks from Magna Graecia and the local Liburnian aristocracy. Ancient Cres (*Crexa*), Osor (*Apsorus*) and Omišalj (*Fulfinum*) were the final destinations on the east Adriatic sea route. A sea route led from Cres to the bays of Plomin (*Flanona*), Labin (*Albona*), Raša (*Arsia*) and on to the Bay of Budava (near the Histrian *Nesactium*), which offered natural shelter on the way to Pula. Another branch of this sea route led to Rijeka (*Tarsatica*), the so-called door of the Adriatic, from where land routes led into the European hinterland all the way to the Baltic Sea. The island of Cres, with its ports, also lay on the communication routes from Northern and Central Europe to the Mediterranean.

The waters off the island of Cres are also rich in Early Christian hydro-archaeological finds. This is especially true for folk pottery finds from the 6th to 11th centuries discovered at Cape Debeli near the peninsula of Pernat. This site is known as Pernat I, and was investigated from 1968 to 1975. The pottery found at the site originates from Istria, which had been famous from Antiquity for its brick and amphorae production. As recently as the end of the 20th century, ceramic pot production still existed in Rakalj. This type of pottery, *crijepnje*, is the remains of a local Liburnian and Kvarner tradition running as far back as Prehistory.

The most famous port of the archipelago is the port of Osor, followed by the port of Cres, Mali Lošinj and Veli Lošinj, and then smaller ports scattered around the islands. All of these ports connected the islands themselves and linked the islands with the nearby east Adriatic coast.